

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol.5 Issue01 | pp.147-151 | ISSN:2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

TIJORAT BANKLARIDA KREDITGA LAYOQATLILIKNI TADQIQ QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

Jumaniyazov Quvanchbek Amatjonovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklarida kreditga layoqatlilik tushunchasining zaruriyati, iqtisodiy ahamiyati, mavjud imkoniyatlari va uni ilmiy tadqiq qilishning nazariy asoslari yoritilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются необходимость, экономическое значение, имеющиеся возможности и теоретические основы концепции кредитоспособности коммерческих банков.

Abstract. In this article, the necessity, economic importance, available opportunities and theoretical basis of its scientific research are highlighted in the concept of creditworthiness in commercial banks.

Kalit so'zlar. Bank, tijorat banki, kredit, kreditga layoqatlilik, qarz, foiz, baholash.

Ключевые слова. Банк, коммерческий банк, кредит, кредитоспособность, долг, проценты, оценка.

Key words. Bank, commercial bank, loan, creditworthiness, debt, interest, appraisal.

Bugungi kunda tijorat banklarining kredit munosabatlarini samarali amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki, kreditga layoqatlilik qarz beruvchining bahosiga ko'ra qarz majburiyatlarini bajarmaslik ehtimoli yoki yangi kredit olishga loyiq ekanligi o'lchovini aks ettiradi. Chunki, kredit layoqati kreditorlar har qanday yangi kreditni tasdiqlashdan oldin ko'rib chiqiladi. Ya'ni, kreditga layoqatlilik subyektlarning qarzni to'lash va hisoblash qobiliyatini baholaydigan shaxs, xavfsizlik yoki suveren davlat uchun baho bilan belgilanadi. Bu borada O'zbekiston Respublikasining O'RQ-914-son Qonuni [1] qabul qilingan. Unga asosan, aholi va tadbirkorlik subyektlariga banklar hamda boshqa kredit tashkilotlari tomonidan ko'rsatilayotgan moliyaviy xizmatlarni yanada kengaytirish va ularning sifatini yaxshilashga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Tijorat banklarida kreditga layoqatlilikni tadqiq qilish yuzasidan tadqiqotlar olib borilmoqda.

Xususan, T.V.Pogodina fikricha, kreditga layoqatlilik korporatsiyaning qarz mablag'larini jalb qilish va shoshilinch ravishda ularni to'liq to'lash qobiliyatini belgilaydigan shartlar tizimidir [2]. Bu esa tijorat banklarida to'lov masalalarini tadqiq qilishga asoslanadi.

A.D.Sheremet va boshqa mualliflar esa qarz oluvchining kreditga layoqatliligini “uning barcha majburiyatlarini o‘z vaqtida va to‘liq to‘lash qobiliyati” deb ta’kidlaydilar [3]. Bu holatda tijorat banklarida kreditga layoqatlilik majburiyatlar bilan belgilanadi.

Y.P.Shatalova fikricha, kreditga layoqatlilikni baholash qarz oluvchining o‘z majburiyatlarini to‘lash qobiliyatini sifatli baholashga asoslanadi [4]. Shunga asosan, tijorat banklarida kredit riskini boshqarishning ketma-ketlik jarayonida qarz oluvchilarning kreditga layoqatliligini baholash uni sifat jihatidan baholash bosqichini aks ettiradi.

Boshqa bir tadqiqotlarga asosan, tijorat banklari, moliya institutlari va kreditorlarga kredit layoqatliligini baholash uchun eng yaxshi modellar taqdim etiladi. Bu esa qarz oluvchilar, moliyachilar va tadqiqotchilar ongida texnologik kompaniyalar faoliyatini baholashga asoslanadi. Ya’ni, tadqiqotlarda moddiy aktivlarga ega bo‘lmagan kompaniyalarning kreditga layoqatlilikni baholash uchun boshqa ko‘rsatkichlarga e’tibor qaratish zarurligi qayd etiladi [5].

Mamlakatimizdagi olib borilgan tadqiqotlarga asosan, respublikamiz tijorat banklari amaliyotida korxonalarining kreditga layoqatliligini baholashda koeffitsientlar usulidan foydalaniladi. Shunga asosan, tadqiqotlarga asosan, koeffitsientlar usulida moliyaviy ko‘rsatkichlarni koeffitsient bilan to‘liq ochib berib bo‘lmaydi [6].

Tijorat banklarida kreditga layoqatlilik qarz oluvchining kredit majburiyatini bajarmaslik yoki kreditni to‘lash imkoniyatini baholash usulini aks ettiradi. Boshqacha qilib aytganda, tijorat banklarida qarz beruvchi va qarz oluvchi kredit olishga loyqligi yoki yo‘qligini aks ettiradi. Shunga asosan, tijorat banklarida o‘tgan davrda qaytarib to‘lashlari qarz oluvchilar tomonidan amalga asosida baholanadi. Ularning daromad va egaligi aktivlarning raqamli vakillik **kredit layoqatini baholash** uchun qo‘llaniladi.

Tijorat banklarida kreditga layoqatlilik qarz beruvchining xohishiga qarab amalga oshiriladi. Shunga asosan, har qanday miqdorda amalga oshiriladigan to‘lovlar va moliyaviy holati tahlil qilinadi. Bu orqali qarz **oluvchilarning kreditini belgilash** uchun qayd etiladi. Ya’ni, yuqori va past ballga asosan kredit xavfi kamroq bo‘lishi mumkin. Chunki, past foiz stavkasi bo‘yicha kredit olish uchun imkoniyatlarga asoslanadi. Bu borada tijorat banklarining kredit layoqati **kredit bali** bilan o‘lchanadi. Bu esa kredit hisobotidagi omillarga asoslanadi. Shunga asosan, yuqori kredit bali kreditga layoqatining yuqori ekanligini anglatadi. Past kredit ballari esa kreditga layoqatining pastligini ko‘rsatadi.

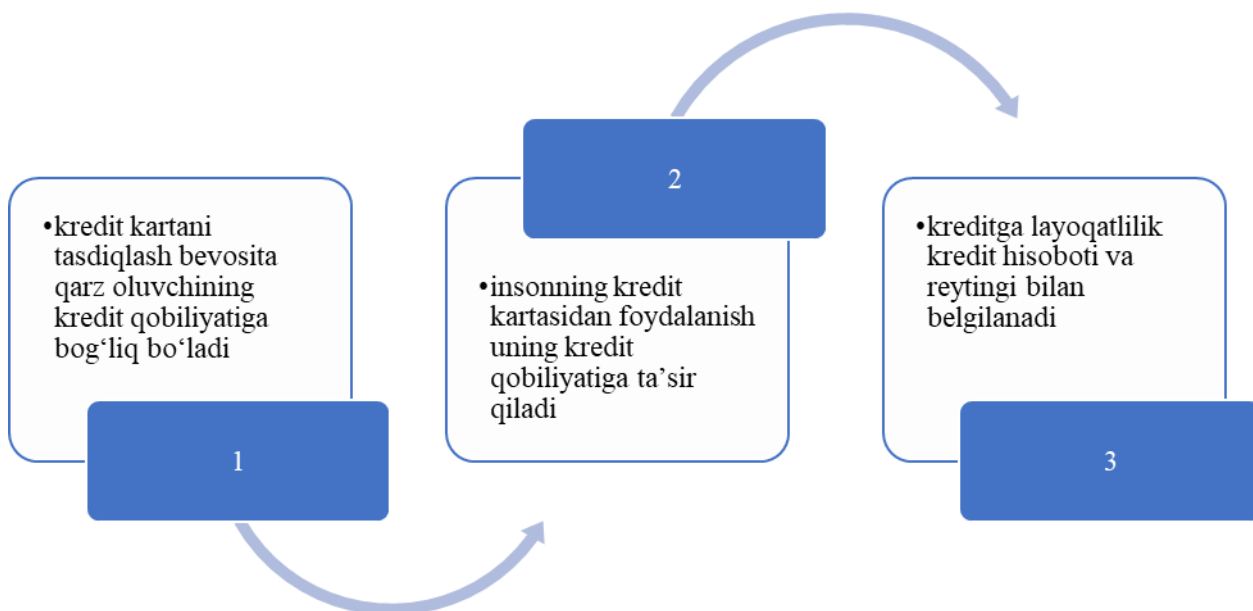
Shuningdek, tijorat banklarida kreditga layoqatlilikni aniqlashda to‘lov tarixi muhim o‘rin tutadi. Ya’ni, unga asosan, kreditorlar tarixi kechiktirilgan to‘lovlar, o‘tkazib yuborilgan to‘lovlar va umumiy moliyaviy mas’uliyatsizlikni ko‘rsatadigan kishilarga kredit berilmaydi. Masalan, kredit qobiliyatini o‘lchaydigan Equifax, Experian va Trans Union kabi **kredit hisobot agentliklari** faoliyatini keltirish mumkin. Tajribalarga asosan, kreditorlar ushbu hisobot agentliklariga kreditni tasdiqlash uchun o‘zlarining kredit skoring tizimlaridan foydalanishdan tashqari, potensial yoki mavjud mijozlar to‘g‘risidagi kredit ma’lumotlariga kirish uchun pul to‘laydilar.

Tijorat banklarida mijozlarining kredit qobiliyati qarz oluvchining o‘z qarzlarini (asosiy qarz va foizlar) to‘liq va o‘z vaqtida to‘lash qobiliyatini belgilaydi. Qarz

oluvchining kredit layoqati, uning to'lov qobiliyatidan farqli o'laroq, oraliq davrda va yaqin kelajakda qarzni to'lash qobiliyatini aks ettiradi. Kreditga layoqatlilik mijozlarning kredit olishga munosib ekanligini aks ettiradi. Agar qarz beruvchi qarz oluvchi o'z vaqtida qarz majburiyatini amalga oshirsa-da, qarz oluvchi kreditga layoqatli bo'lib hisoblanadi. Bu borada moliya institutlari kredit reytinglaridan ariza beruvchining kredit olish huquqiga ega ekanligini aniqlash va qaror qabul qilish uchun ulardan samarali foydalanadilar.

Institutsional samaradorlik, tashqi zaxiralar, iqtisodiy tuzilmalar, fiskal moslashuvchanlik, pul-kredit siyosati va o'sish istiqbollari ularning reytingini aniqlashda foydalaniladigan asosiy omillardan biridir. Suveren reytinglar mamlakatning xalqaro miqyosda qarz olish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Chunki, xorijiy investorlar hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq xavf haqida tasavvurga ega bo'ladilar.

Fikrimizcha, tijorat banklarida kreditga layoqatlilikni shakllantirishda har bir iste'molchi kredit ballarini kuzatib borishi talab etiladi. Chunki, bu moliya institutlari tomonidan talabnoma beruvchining kredit olish huquqiga ega ekanligi, imtiyozli foiz stavkalari va [kredit limitlarini](#) hal qilishda samarali foydalaniladigan usul bo'lib xizmat qiladi. Shularga asosan, tijorat banklarida kreditga layoqatlilik turli bosqichlarga asosan amalga oshiriladi (1-rasm).

1-rasm. Tijorat banklarida kreditga layoqatlilikni shakllanish bosqichlari

Ushbu 1-rasmga asosan, tijorat banklarida kreditga layoqatlilikni shakllanishi bevosita to'plagan kredit baliga bog'liq bo'ladi. Bu borada kreditga layoqatlilikni aniqlash uchun kredit balini yaxshilashning turli yo'nalishlari mavjud bo'ladi [7]. Ya'ni, avvalo, to'lovlarni o'z vaqtida to'lash talab etiladi. Keyinchalik, qarzni tezroq to'lash va [kreditdan foydalanish koeffitsientini](#) yaxshilash uchun eng kam oylik to'lovdan ko'proq to'lash mumkin bo'ladi. Bu borada ba'zi moliyaviy ekspertlar kredit kartadan foydalanish stavkalari 10-30 foizni tashkil etadi.

Kreditga layoqatlilikka hissa qo'shadigan jihat murojaat qilayotgan hisob turiga qarab farq qiladi. Ipoteka kreditorlari kredit karta emitentlariga qaraganda yuqori

kreditga layoqatlilik standartlariga ega bo'ladi. Kreditga layoqatligidan xabardor bo'lish, yaqin kelajakda kredit karta yoki kredit arizasi rejalashtirilmagan bo'lsa muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'pgina boshqa korxonalar, mobil telefon tashuvchilar va kabel xizmati ko'rsatuvchilari kabi kredit masalalari muhokama qilinadi. Shular bilan birgalikda, *tijorat banklarida* kreditorlar shaxsning kreditga layoqatligini baholashda turli usullardan foydalanadilar. Bu borada turli kredit hisobotlarining bepul nusxasini buyurtma qilish mumkin bo'ladi. Aniqlik uchun barcha ma'lumotlar ko'rib chiqiladi. Nizolarni tasdiqlash uchun tasdiqlovchi hujjatlar taqdim etiladi. Bundan tashqari, xato haqida xabar bergan kompaniya bilan noto'g'ri ma'lumotni muhokama qilish mumkin bo'ladi.

Tijorat banklarida kreditga layoqatlilik bir nechta o'zgaruvchilarga, jumladan kredit bali va to'lov tarixiga asoslanadi. Bu borada aniq kredit tashkilotlari tomonidan mavjud aktivlar va umumiy majburiyatlarni qo'shimcha ravishda ko'rib chiqiladi. Kreditga layoqatlilik qarz olishdan tashqari kengroq ta'sir ko'rsatishi mumkin. Uy egalari, ish beruvchilar va sug'urta kompaniyalari ijara, bandlik yoki sug'urta mukofotlari to'g'risida qaror qabul qilishda shaxsning kredit qobiliyatini hisobga olishlari mumkin. Kreditga layoqatlilik sifatini ifodalovchi parametrga qo'yiladigan talablar kredit foiz stavkasi bilan qondiriladi. *Tijorat banklarida* uning kreditga layoqatlilik xususiyatlariga bog'liqligini tahlil qilish bevosita kredit shartnomasini tuzish va foiz qiymatini aniqlashda turli taxminni yaratishga imkon beradi. Bu borada foizlarning yaqinlashishi mumkin bo'lganligi kreditga layoqatlilikni baholash uchun ushbu parametrlarni tanlash imkoniyatini tasdiqlaydi. Bu esa obyektiv omillar uning qiymatiga subyektiv omillardan kam bo'lmagan ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Tijorat banklarida qarz olish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Bu borada kredit bali bilan bog'liq ijobiy xususiyatlarni namoyish etish kreditlar va kredit kartalari shartlar va foiz stavkalarini olishga asoslanadi. Shunga asosan, banklardagi eng muhim vazifa kreditga layoqatlilikni saqlab turish bilan belgilanadi. Bu borada kreditga layoqatlilikni saqlashning ahamiyati quyidagi yo'nalishlar bilan belgilanadi:

- yaxshi kredit tarixini qurish. Bu yo'nalish vaqt bo'yicha xarajatlarni to'lash va past qarzning daromad nisbatini saqlab turishda ijobiy qarz beruvchi sifatida nazarda tutiladi.

- moliyaviy kelajakni himoya qilish. Bu kredit olishda uning qobiliyatini uzoq muddatli oqibatlariga olib kelishi mumkin. Masalan, mukammal kredit tarkibida shaxsiy kreditlar adolatli kreditga ega bo'lgan kishilar uchun shaxsiy kreditlarga qaraganda past foiz stavkalari, yuqori qarz olish chegaralari va qulayroq shartlarga ega bo'lish bilan belgilanadi.

- moliyaviy ahvolni o'zgartirishga tayyor bo'lish. Bu ko'pgina qarz oluvchilarning qaror qabul qilinadi va kelajakni rejalashtirishga asoslanadi. Unga asosan, iste'molchilar o'zgaruvchan iqtisodiyot va bandlik holatini ko'proq tushunishlari kerak. Kreditga layoqatini himoya qilish uchun omonat hisobvarag'iga pul sarflash o'ylab ko'riladi.

- ongli moliyaviy qarorlar qabul qilish. Bu esa har qanday vaqtda yangi kredit olishni anglatadi. Shunga asosan, oylik moliyaviy talablarni oshirish mumkin bo'ladi. Oylik to'lovlarni o'z vaqtida amalga oshirish imkoni paydo bo'ladi. Ushbu qarorlar kredit bali va kelajak uchun kredit layoqatini himoya qilishga imkon beradi.

Shular bilan birgalikda, *tijorat banklarida* kreditga layoqatlilikni batafsil tahlil qilishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- aktivlarni dinamikasi va tuzilishi, ularning holati va harakatini baholash;
- o'z mablag'lari va qarz mablag'lari manbalari tarkibi va tuzilishi dinamikasi, ularning holati va harakatini baholash;
- moliyaviy barqarorlikning mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlarini tahlil qilish va uning darajasidagi o'zgarishlarni baholash;
- korxonaning to'lov qobiliyati va balans aktivlarining likvidligini tahlil qilish.

Xulosa shuki, tijorat banklarida kreditga layoqatlilik qarz oluvchilar tomonidan qarzni to'lash masalasi borasida kelajakdagi kreditni uzaytirish yoki bermaslik zarur bo'lgan hollarda qarzdor sifatida qiymatini aniqlash uchun baholash o'lchovi bo'lib xizmat qiladi. Shu orqali tijorat banklarida qarzdorning kreditga layoqatliligi istiqbolli jihatlariga ega bo'ladi. Shu bois, tijorat banklarida kreditga layoqatlilik kishilar, mustaqil davlatlar, qimmatli qog'ozlar va boshqa tashkilotlarga taalluqli bo'ladi. Bunda kreditorlar yangi kredit berishdan oldin qarz oluvchining kreditga layoqatliligini tahlil qiladilar. Qarzdor to'lov quvvatiga ega bo'lmaydi. Bu esa kuchli standart ehtimoli va qarz beruvchi uchun salbiy ta'sir qilishi mumkin. Tijorat banklarida kreditga layoqatlilikni baholash uchun ushbu parametrlarni tanlash to'g'riligini tasdiqlaydi. Bu esa obyektiv omillar uning qiymatiga subyektiv omillardan kam bo'lmagan darajada ta'sir ko'rsatish mumkinligini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 27-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga kredit majburiyatlarini bajarish tartibini takomillashtirish hamda aholining mikromoliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan o'zgartirishlar va qo'shimcha kiritish to'g'risida" gi O'RQ-914-son Qonuni. Manba: <https://lex.uz/ru/docs/6819125>
2. Погодина Т.В. Финансовый менеджмент [Текст]. / Т.В.Погодина. - М.: Издательство Юрайт, 2020. - 351 с.
3. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С., Негашев Е.В. Методика финансового анализа предприятия. - М.: "Юни-Глоб", 1992. - с. 35.
4. Шаталова Е.П. Оценка кредитоспособности заемщиков в банковском риск-менеджменте: учебное пособие. / Е.П.Шаталова, А.Н.Шаталов. - 2-е изд., стер. - М.: КНОРУС, 2012. - с. 12.
5. Victoria Mwongeli Munguti, Richard Maala Ngali. Evaluating Credit Worthiness of Small and Growing Technology Businesses. // The University Journal, Volume2, Issue1, 2020. - p. 81.
6. Mavlanov N.N. Korxonalarining kreditga layoqatliligini baholashning skoring modelini takomillashtirish. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy-elektron jurnali. №4, iyul-avgust, 2018. - 9 b.
7. <https://www.investopedia.com/terms/c/credit-worthiness.asp>

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

